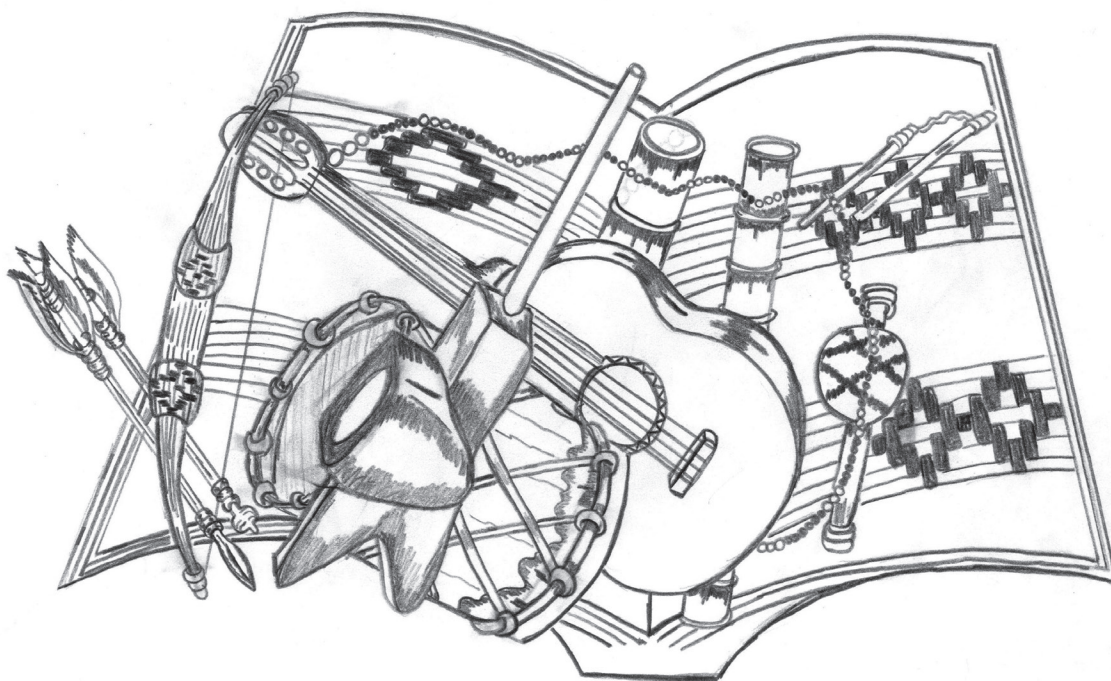

NHANDEREKO JAIKUAAVE AGUÃ

Nhombo'ea kuery Paraná pygua
Guarani Mbya

Governo do Estado do Paraná¹

Carlos Alberto Richa

Secretaria de Estado da Educação²

Flávio José Arns

Diretoria Geral³

Jorge Wekerlin

Superintendência da Educação⁴

Meroujy Giacomassi Cavet

Departamento da Diversidade⁵

Luciane Vanessa Fagundes Mendes

Coordenação da Educação Escolar Indígena⁶

Oziel Azevedo

Equipe Técnico-pedagógica⁷

Andréa Gouveia de Oliveira

Cristina Cremoneze

Dirceu José de Paula

Iozodara Telma Branco De George

1 **Roberto Requião:** 01/01/2001 a 31/03/2010. **Orlando Pessuti:** 01/04/2010 a 31/12/2010.

2 **Yvelise Freitas de Souza Arco-Verde:** 10/07/2008 a 19/11/2010. **Altevir Rocha de Andrade:** 20/11/2010 a 31/12/2010.

3 **Ricardo Fernandes Bezerra:** 01/01/2003 a 17/04/2010. **Altevir Rocha de Andrade:** 18/04/2010 a 19/11/2010. **Alexandra Carla Scheidt:** 20/11/2010 a 31/12/2010.

4 **Alayde Maria Pinto Digiovanni:** 10/07/08 a 31/12/2010.

5 **Wagner Roberto do Amaral:** 10/07/08 a 31/12/2010.

6 **Cristina Cremoneze:** 16/11/2004 a 31/12/2010.

7 Durante a produção do material, também integravam a equipe: Anabel do Nascimento Adão, Ciomara Stocchero Amorelli, Leila do Rocio da Silva, Lilianny Rodriguez Barreto dos Passos, Maria Cristina de Paula Müller e Raquel Marschner.

**SECRETARIA DE ESTADO DA EDUCAÇÃO
SUPERINTENDÊNCIA DA EDUCAÇÃO
DEPARTAMENTO DA DIVERSIDADE
COORDENAÇÃO DA EDUCAÇÃO ESCOLAR INDÍGENA**

NHANDEREKO JAIKUAAVE AGUÃ

**CURITIBA
SEED/PR
2011**

Depósito legal na Fundação Biblioteca Nacional,
conforme Lei nº 10.994, de 14 de dezembro de 2004.
É permitida a reprodução total ou parcial desta obra, desde que seja citada a fonte.

Autores e Autoras

Nhomboea kueri Nhandewa, Mbya, Ava Guaraní Paraná gui:

Amélia *Takua Rayvi* Peres – Aldeia Okoy, TI Okoy
Ananias *Jexaka* Veríssimo – Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Avelino da Silva – Aldeia Araça'i, TI Araça'i
Dionísio Rodrigues – Aldeia Pindoty, TI Pindoty
Dorileu Barros – Aldeia Tekoha Porã, TI Tekoha Porã
Eliane Cristina Norato – Aldeia Posto Velho, TI Ywy Porã
Gervásio *Tupã Reju* Benites – Aldeia Okoy, TI Okoy
Irismar dos Santos – Aldeia São Jerônimo, TI São Jerônimo
João *Karai Tataendy* Vicente – Aldeia Pinhal, TI Rio das Cobras
Jucélio Aparecido da Silva – Aldeia Laranjinha, TI Laranjinha
Jum Célia *Jera* Veríssimo – Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Jussara Mariana da Silva – Aldeia Posto Velho, TI Ywy Porã

Justino *Karai* A. de Souza – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Lucimara *Silvio* Marcolino – Aldeia Laranjinha, TI Laranjinha
Manoel Pires de Lima – Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Natalina *Jerá* Veríssimo – Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Oséias *Poty Miri* Florentino – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Priscila *Ara* Veríssimo – Aldeia Lebre, TI Rio das Cobras
Rivelino Gabriel de Castro – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha
Rufino Deni – Aldeia Tekoha Marangatu, TI Tekoha Marangatu
Sara *Katu* Florentino – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha.
Silvana *Mimbi* Veríssimo – Aldeia Pinhalzinho, TI Pinhalzinho
Silvana *Mindua* Vidal Felício – Aldeia Rio D'Areia, TI Rio D'Areia
Valério *Karai* Gonçalves – Aldeia Palmeirinha, TI Mangueirinha

Organização

Cristina Cremoneze
Lilianny Rodriguez Barreto dos Passos
Maria Cristina de Paula Müller

Assessoria Pedagógica

Camila Gauditano
Marci Fileti Martins
Maria Cristina Troncarelli

Editoração Eletrônica: **ADESCRYN GRÁFICA EDITORA LTDA.**

CATALOGAÇÃO NA FONTE – CEDITEC-SEED-PR

P111

Paraná. Secretaria de Estado da Educação.

Nhandereko Jaikuaave Aguã – Guarani Mbya / Secretaria de Estado da Educação. Superintendência da Educação. Departamento da Diversidade. Coordenação da Educação Escolar Indígena– Curitiba: SEED – Pr., 2011. - 80 p.

ISBN:?????

1. Língua Guarani. 2. Línguas indígenas. 3. Língua Guarani Mbya. 4. Cosmologia Indígena. 5. História Guarani. 6. Educação Escolar Indígena. 7. Índios. I. Cremonese, Cristina, org. II. Passos, Lilianny Rodriguez Barreto dos, org. III. Müller, Maria Cristina de Paula, org. IV. Paraná. Secretaria de Estado da Educação. Superintendência da Educação. Departamento da Diversidade. V. Coordenação da Educação Escolar Indígena. VI. Título.

CDD370
CDU

572.95(816.2)+37

Ilustração da Capa: Oséias Poty Miri Florentino

SECRETARIA DE ESTADO DA EDUCAÇÃO DO PARANÁ

Superintendência da Educação

Departamento da Diversidade

Avenida Água Verde, 2140 - Vila Isabel – Curitiba - Paraná

Telefone (XX41) 3340-1500 Fax (41) 3243-0415

CEP 80240-900 – CURITIBA – PARANÁ – BRASIL

www.diadia.pr.gov.br/dedi/ceei/

**DISTRIBUIÇÃO GRATUITA
IMPRESSO NO BRASIL
PRINTED IN BRAZIL**

Carta do Secretário

Apresentação

A Secretaria de Estado da Educação do Paraná ao oferecer esta publicação, produzida pelos professores Guarani, busca apoiar as práticas pedagógicas no âmbito das escolas estaduais indígenas da Rede Pública de Ensino.

A Constituição da República Federativa do Brasil, promulgada em 1988, nos capítulos dedicados aos povos indígenas e a LDBEN 9394/96 fundamentam as políticas educacionais para estas populações. A partir de tais legislações os povos indígenas passaram a ter garantido o direito à manutenção de suas culturas, línguas e uma educação escolar que respeite seus métodos próprios de ensino, sua transmissão e produção de conhecimentos.

Para assegurar que a educação escolar indígena seja intercultural, específica, diferenciada e bilíngue, este material foi totalmente escrito por professores Guarani do Estado do Paraná que tiveram a oportunidade de expressar suas diferentes visões sobre seus processos de formação, suas escolas, seus alunos e suas experiências pedagógicas.

Assim, o objetivo desta publicação é subsidiar o trabalho dos professores indígenas da rede estadual de educação, ampliar os horizontes de pesquisa na temática indígena e promover maior visibilidade a esses povos, partícipes do processo de constituição histórica e cultural deste Estado.

Paraná pygua nhombo'ea kuery: Mbya, Nhandewa há'e Ava Guarani.

Kova'e kuaxia ma rombopara nhombo'ea kuery ikuai va'e pe kyrĩgue ombo'e kuaave aguã. Ha'e gui kyrĩgue voi oikuaave'ra ogueroayvu porã aguã ha'e omboparakuaave aguã.

Ha'e gui kova'e kuaxia rojapo aguã ma ijypy nhemboaty ha'e ronhembo'e rokuapya py. Mba'eta Secretaria de Estado de Educação do Paraná (SEED-PR) pygua kuery voi orepytyvõ ramo ore nhombo'ea kuery ae rojapo peteĩ teĩ tekoa gui roju va'ekue: Tekoa Tapixi (Terra Indígena Rio das Cobras), Tekoa Pinhal (Terra Indígena Rio das Cobras), Tekoa Palmeirinha (TI Mangueirinha), Tekoa Rio d'Areia, Tekoa Araçaí, Tekoa Ocoi, Tekoa Pinhalzinho, Tekoa São Jerônimo, Tekoa Pindoty, Tekoa Marangatu, Tekoa Porã ha'e, Tekoa Narã'i.

Kuaxia re oĩ va'e ma:

- Alfabeto Guarani Mbyá.
- Mbo'y, akã regua, guyrapa, guyrapia ha'e hu'y, varai ha'e yrupẽ, mimby regua, takua ete'i regua, takuapu regua, ajaka regua, mbaraka mirĩ regua, mbaraka regua, rave'i regua.
- Yakã regua, mymba regua, ma'etỹa regua, tembi'u regua, moã regua.
- Opy'i regua.
- Tekoa regua.
- Jaxy-tata regua.

SUMÁRIO

1 - ALFABETO GUARANI MBYA.....	13
2 - TEKOA YMA GUARE HÁ'E AỸGUA REGUA.....	15
3 - NHEMBO'EATY.....	23
4 - NHANHEMBOARAI AGUÃ XOXĨ KARAJA.....	27
5 - OPY'I.....	30
6 - OPITA'I VA'E HÁ'E HUVIXA REGUA.....	32
7 - MBA'EMO PARA REGUA.....	40
8 - TAKUA ETE'I REGUA.....	43
9 - MBA'EAPOA REGUA.....	49
10 - AVAXI ETE'I REGUA.....	52
11 - TEMBI'U AVAXI GUIGUA.....	56
12 - MOÃ.....	61
13 - KA'AGUY RE IKUAI VA'E	64
14 - JAXY REGUA.....	78
15 - ARA REKOVIAA.....	79

1 ALFABETO GUARANI MBYA

Letras maiúsculas

A	MB	ND	E	GU	NG	H
I	J	K	M	N	NH	O
P	R	T	U	V	X	Y
' (glotal)		KU				

Letras minúsculas

a	mb	nd	e	gu	ng	h	
i	j	k	ku	m	n	nh	o
p	r	t	u	v	x	y	
'(glotal)		ku					

Vogais:

A	Ã	E	Ê	I	Ĩ
O	Õ	U	Û	Y	Ỹ

Consoantes:

MB	K	KU	ND	GU	NG	H
NH	J	M	N	NH	P	
R	T	V	X	‘(glotal)		

2

TEKOA YMA GUARE HA'E
AÏGUA REGUA

Yma ma tekoa aÿa rami e'ÿ oĩ, opy'i voi.

Ka'aru ma ramo pavẽ'i oje'oi opy'ire oporai ha'e kyrĩgue'i onhembo'e aguã.

Nhandeayvu nhandereko nhamokanhy e'ÿ aguã, ikuai ha'e nunga re nhanembo'earã.

YMA GUARE

TEKOA AỸGUA

Yma rupi nhaneretarã kuery onhotỹ raka'e jety, avaxi, kumanda, xãjau, andai ha'e kuarapepẽ.

Ha'e gui kyrĩgue, kunhague, avakue, kunumĩgue ojeroky raka'e opy'i re. Aỹ ma ndajaexavei ma ha'e nunga.

Nhandero porã rã jurua kuery meme ojapo, tembi'u voi.

Ha'e nunga rupi nhambo'e rã kyrĩgue oikuaa aguã ymagua kuery reko.

TEKOA REGUA

Tekoa py ma oo yma guare regua ndojeporu vaipa vei ma mba'eta jurua kuery mba'e anho ma ojeperu. Va'e ri opy'i gui ma nda'evei jaeja aguã.

Kova'e tekoa py ma ndoatai mba'eve, oĩ yvy'ã, ikuai yvyra, oĩ mboapy oo pyau, mokoĩ oo yma guare ha'e peteĩ ma opy'i. Ha'e gui kyrĩgue heta avi ikuai, oĩ yakã porã, ikuai pira ha'e nhuũndy guive.

TEKOA PYGUA KUERY REVE JAIKOA

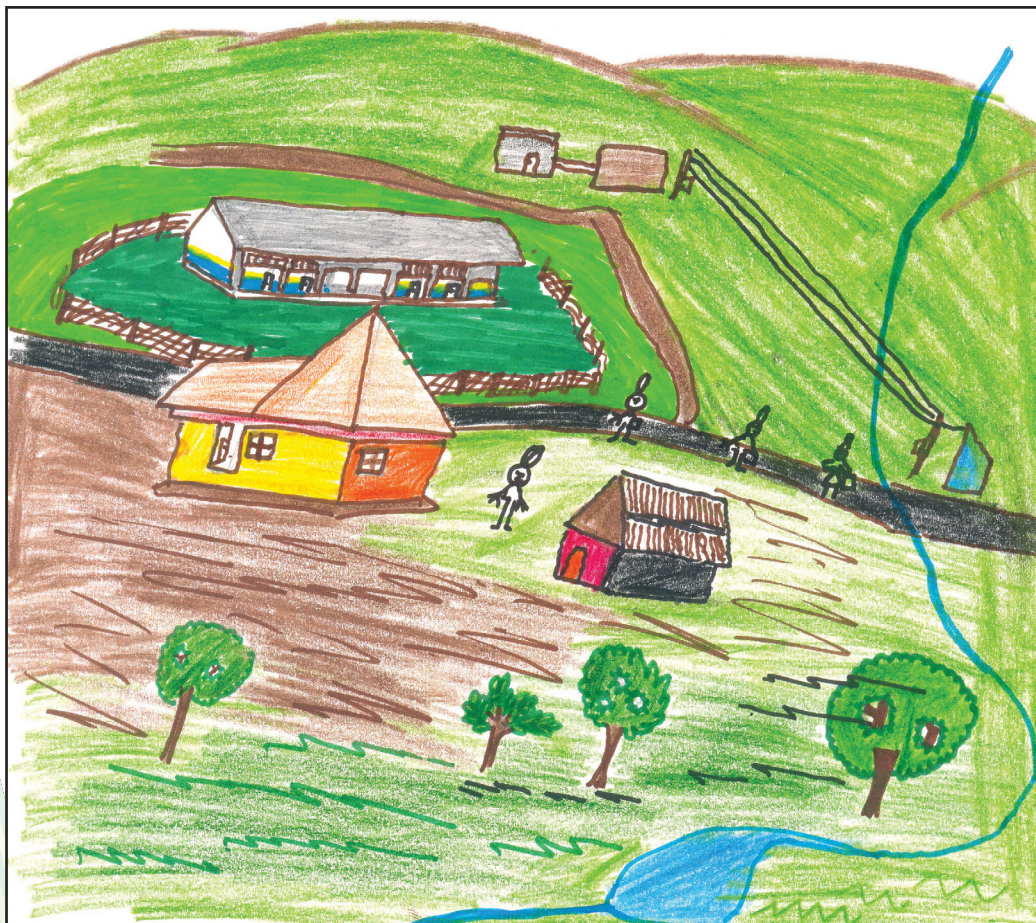

Xee ma amombe'u ta xeretarã kuery reve aikoa, xerekoa py.
Xerekoa py ma heta xeretarã kuery ikuai, ha'e py ma tekoa iporã vaipa.
Ore kuery ma rovy'a orerekoa py mba'eta ha'e py ae rei ma orekuai
va'e vy.

Ha'e gui amongue py peteĩ va'e rei oreretarã imba'eaxy ramo ore kuery
roipytyvõ xevai.

Ha'e py ma avakue, ha'e kunhague, kirĩgue voi nhomboraju reia rupi
e'y ikuai.

TEKOA REGUA

Nhanderekoa aỹ jareko va'e ma jypy guare rami ve'ỹ, yy nhanderekoa rupi oaxa va'e voi aỹ ndoxyry vei ipirupa vy. Jurua kuery nhanemboexarai ma nhandereko rã va'ekue gui. Ha'e rami teĩ, ha'eve nhamokanhy e'ỹ aguã nhandeayvua.

MBA'EXAPA TEKOA

Kova'e tekoea py ma ka'aguy vaipa. Mba'eta hekoea va'e kuery opena porã ramo.

Va'e ri mba'e re porei ma vixo okanhy mba ma ovy.

Ha'e gui yy voi ipirupa jepi. Ha'e ramo hekoea va'e kuery onhea'ã opena porãve aguã, omokanhymba e'ỹ aguã pira, mba'eta ro'uve va'e ramo.

TEKOA PY JAIKOA

Aĩ ma nhaneramoĩ kuery ikuai ague rami ve'ỹ ma nhandereko voi nhamokanhymba ta ma, nhaneramoĩ kuery ikuai jave ma oo voi nhuĩ rogue'i gui rive raka'e. Yvy rei'ipy tata omoendy ojape'e aguã yro'ypy, ha'e vixo ka'aguy ojuka vy oexy aguã. Gua'y kuery reve tata yvyry mba'e ypy omombe'u ha'e nhomongueta aguã.

Aĩ gui ma oo voi jurua rembiapo meme ma ikuai, nhuĩ rogue voi opa ta ma.

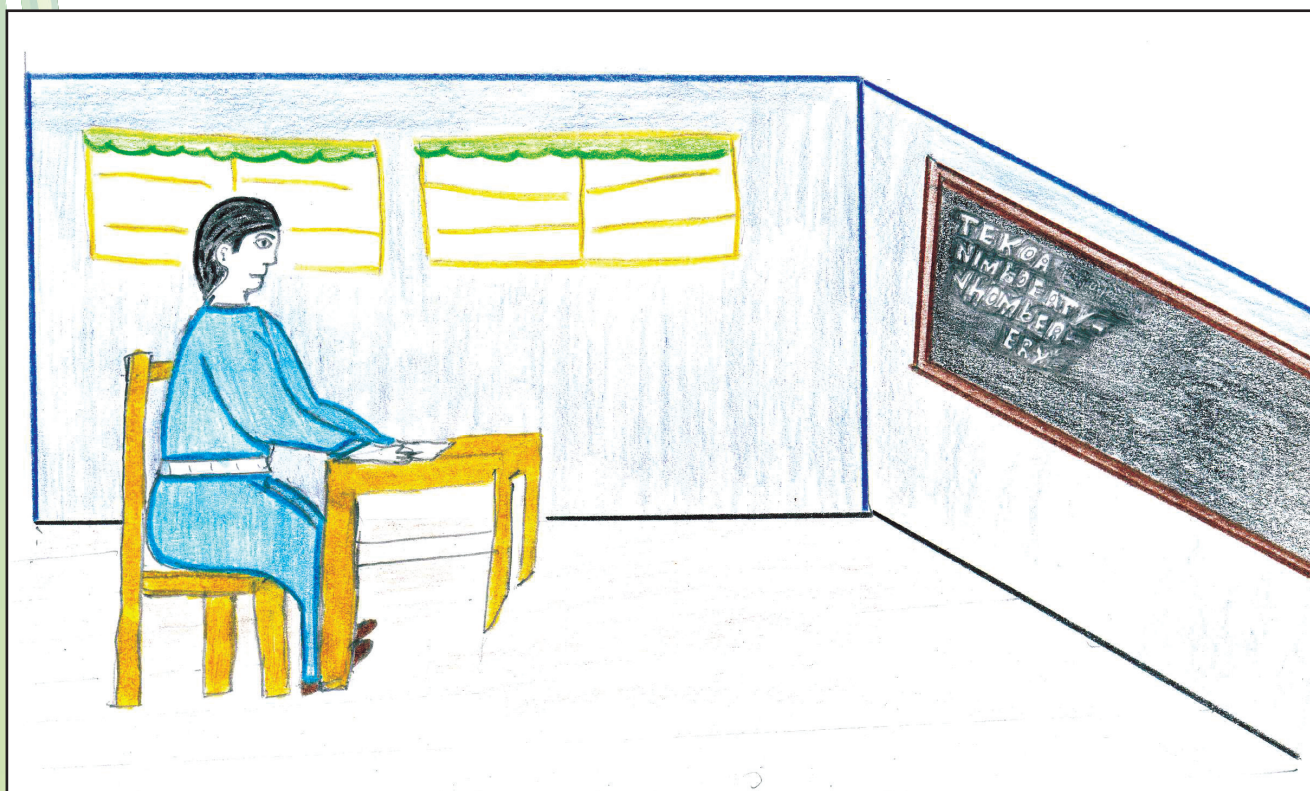
Tekoa aikoapy ma kyrĩ va'e oiko'i ramo tuu kuery nombo'evei ma nhande py ijayvu aguã. Ijayvu vai vai rive'rã onhembo'eaty py voi, ha'e rami teĩ nda'ijayvui ngoo py nguu kuery reve, ha'e nunga ha'e javi ma nda evei orevy pe.

3 NHEMBO'EATY

Yma rupi ma nda'ipoi nhembo'eaty, oĩ opy'i tuvixa va'e rive ha'e py ma xamoĩ kuery omongueta tekoa py ikuai va'e kuery, opy'i ombo'e mba'exa pa oguereko aguã gua'y kuery.

Opy'i ma nanhanembo'ei aỹ onhembo'e okuapya rami.

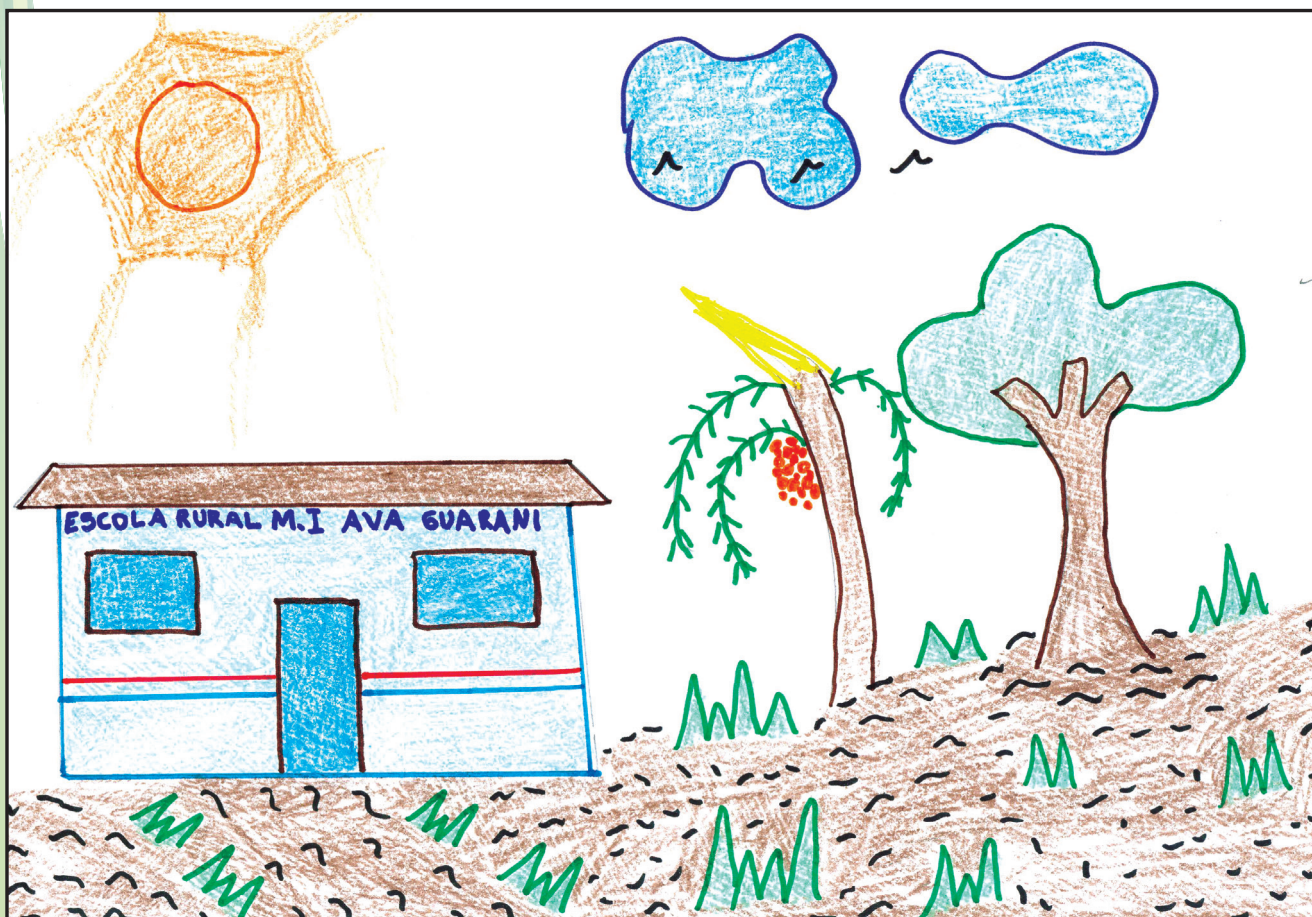

Nhanhembo'eaty ma ha'eve va'e nhandereko rã ha'e pavẽ pe. Aỹ gui ma nhanhembo'eaty voi ha'eveve ovy, huvixa ha'e pavẽ ojou porã ma, ha'e rami ramo raẽ raka'e rã ha'eveve. Tekoa aikoa py ma onhembo'eaty voi kyri'ĩ, kyrĩgue heta ramo. Ma'etỹa nhavõ heta-hetave ovy. Kunumigue nonhembo'ei rei va'ekue voi oexa ma nhanhembo'ea iporã va'ea, mba'eta pavẽ jaikuaa nhanhembo'e e'ỹ vy ndajajoui rã nhamba'eapo aguã. Nanhnhembo'ei vy ma jaikoaxy rã.

Orerekoa py roguereko ma nhombo'ea, va'e ri oata teri ore ronhombo'eaty py, mba'eta roipota orerekoa pygua ae orereve oiko va'e rã.

Ko'e nhavõ nhanhembo'ea voi ha'eve nhamba'eapo va'e pe. Ha'e amboe kuery reve nhandeayvu aguã, jaepy aguã nhandereko.

Ore ronhombo'eaty py ma ronhembo'e roikuaa aguã ha'e roiko kuaa aguã. Mba'eta ronhembo'e oreayvu py ha'e Kaingang py guive.

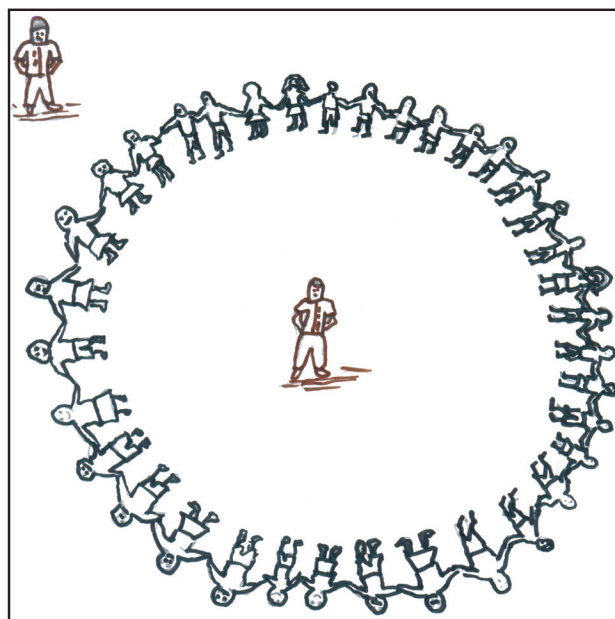
4

NHANHEMBOARAI AGUÃ XOXĨ KARAJA

Xoxĩ karaja jajapo aguã ma teĩ ke mokoĩ jaiko.
 Xoxĩ karaja ma japorai ha'e jaexauka reve'rã jajapo
 Mba'eta mborai'i ramo.
 Ha'e rami vy ma po rami'rã japorai:
 Xoxĩ karaja, xoxĩ karaja.
 Vyry, vyry, vyryĩ ja'e'rã opaa py ma
 Nhamokyrĩrã.

ANGUJA HA'E XVI

Anguja ha'e xivi onhemboarai aguã ma kyrĩgue ojapo rã peteĩ ikora va'e.

Ha'e gui peteĩ kyrĩ va'e oĩ rã mbyte py anguja oiko aguã, amboae ma oĩ rã mombyry xivi rami oiko aguã.

Ha'e rire ma xivi ou rã ikora py oĩ va'e pe oporandu: anguja pa oĩ ma ngoo py? He'i rã.

Ha'e ramo aipoe'i rã: any teri he'i rã.

Ha' e gui ou vy oporandu ju'rã:

- Anguja pa oĩ ma?

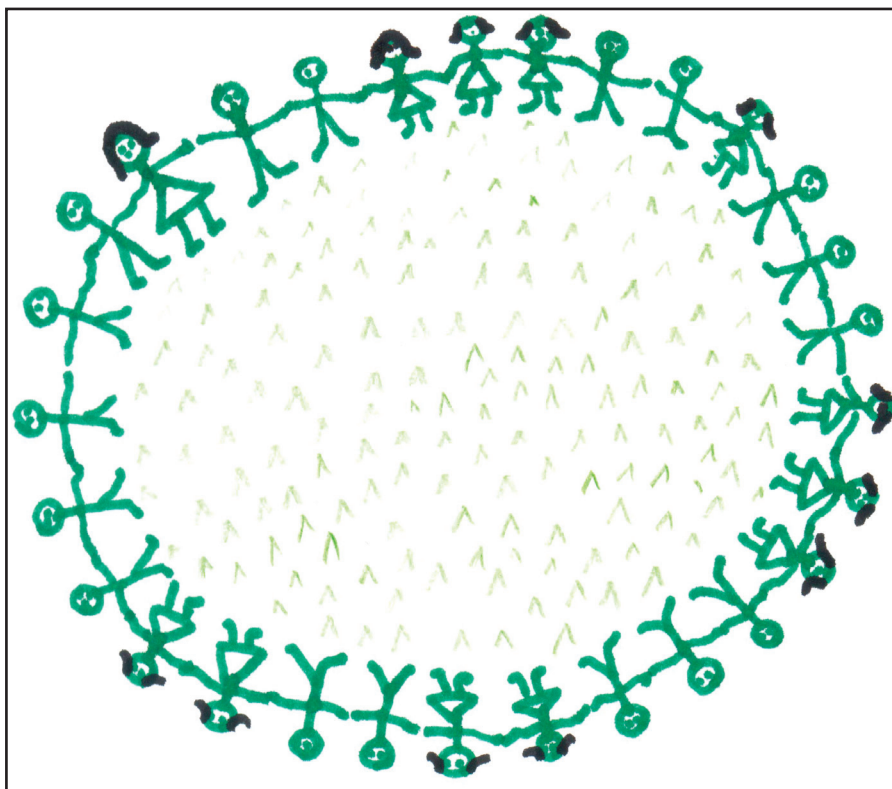
Ha'e ramo ombovai 'rã:

- Oĩ ma!

Ha'e ramo xivi omonha'rã anguja ojopy aguã, ojopy ramo anguja oĩ va'ekue ju rã xivi oiko.

Kiringue onhemboraixea peve ha've jajapo aguã.

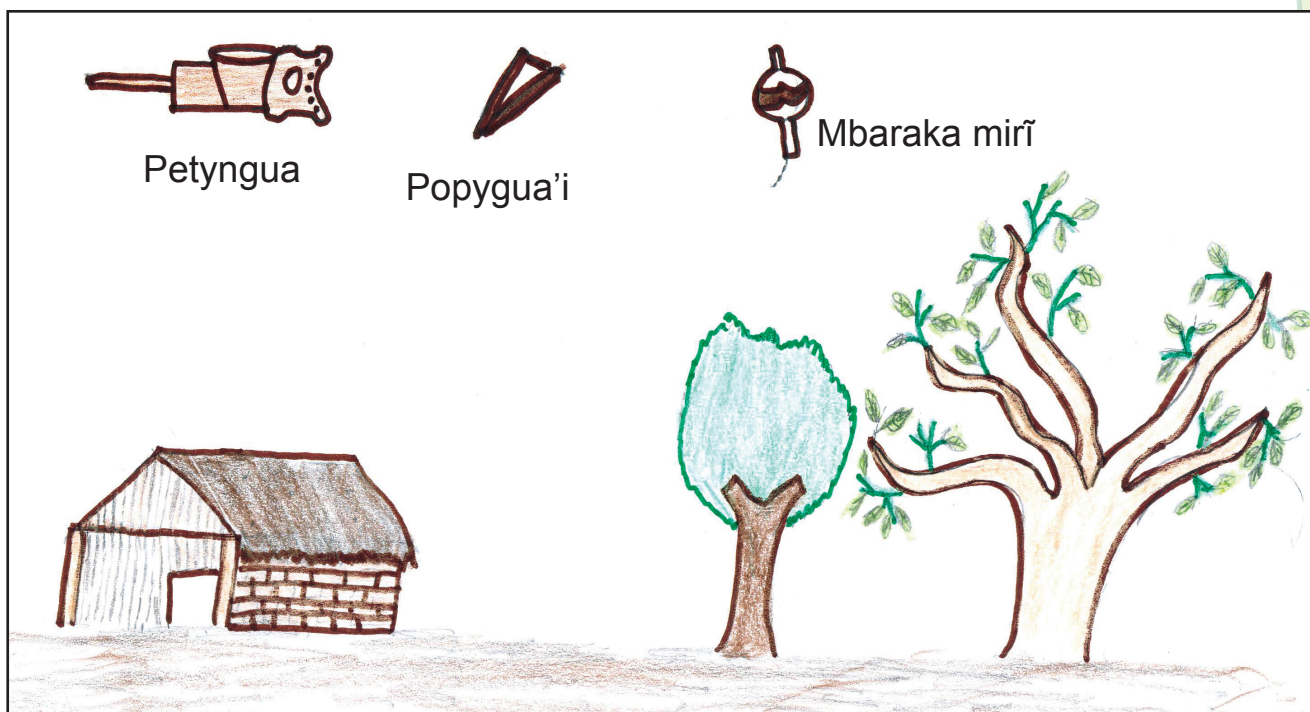
AKUXI

Akuxi ojere
Pyavy ara py
Uru ojapukai rã
Oo ho'apa

5 OPY'I

Aỹ gui nhanderekoa rupi opy'i jareko va'e ma ymã guare rami ve'ỹ. Ymã ma je oiporu raka'e oo jokuaa rã guembepi. Ikora rã ma yvy omona va'ekue, e'ỹ vy yvyra gui ae ombokora. Opy'i hexakã aguã ma iraity gui, ei retãgue guigua.

Aỹ ma jaiporu karavo, haxa, karavo mbotaa ha'e kyxe guaxu. Ijao'ia voi aỹ jurua kuery mba'e gui guare meme ma. Ha'e rami vy nhaneramoĩ kuery ikuaiague rami ae nhandekuai opy're. Oĩ nhemongeta, nhemonguera, kyrĩgue ha'e tujakue oporai águã guive.

6

OPITA'I VA'E HA'E HUVIXA REGUA

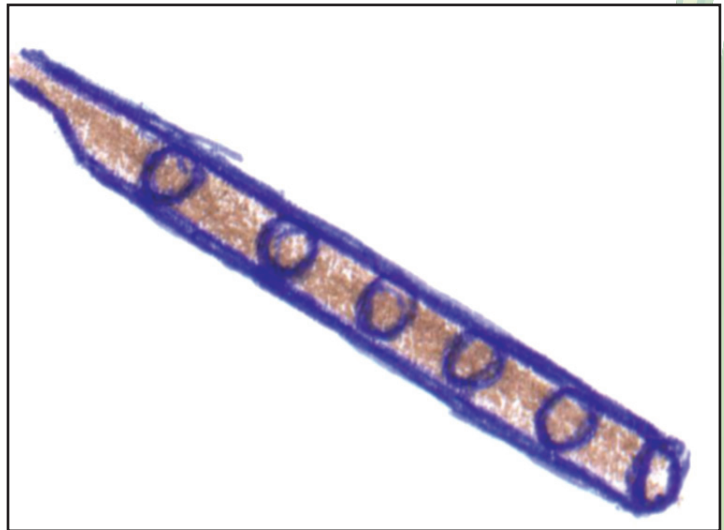

Tekoa py ma ikuai tujakueve'i opita'i va'e. Yma rupi ma opita'i va'e re xondaro kuery reve onhangareko raka'e.

Aỹ reve nhambojerovia rã opita'i va'e mba'eta opa mba'e mba'eaxy oipe'a nhanderete gui, oikuaa avi ara oĩ porã paa. Ha'e nunga re oikuaa pota aguã ma opy'i ae oiporu'rã, petỹgua, mbaraka ha'e opa mba'e opy'i oĩ va'e. Ka'aru nhavõ ma onhemboaty kuerei'rã opy'i oporai, ojeroky ha'e oendu aguã nhemongeta.

Aỹ ma tekoa py oiko mboruvixa jurua kuerya rupi oguata va'e guetarã kuery pe ojou aguã yvy. Ha'e rami vy ae ma aỹ gui nhanhembo'e jurua kuery ayvu py jaepy aguã opa mba'e gui nhaneretarã kuery.

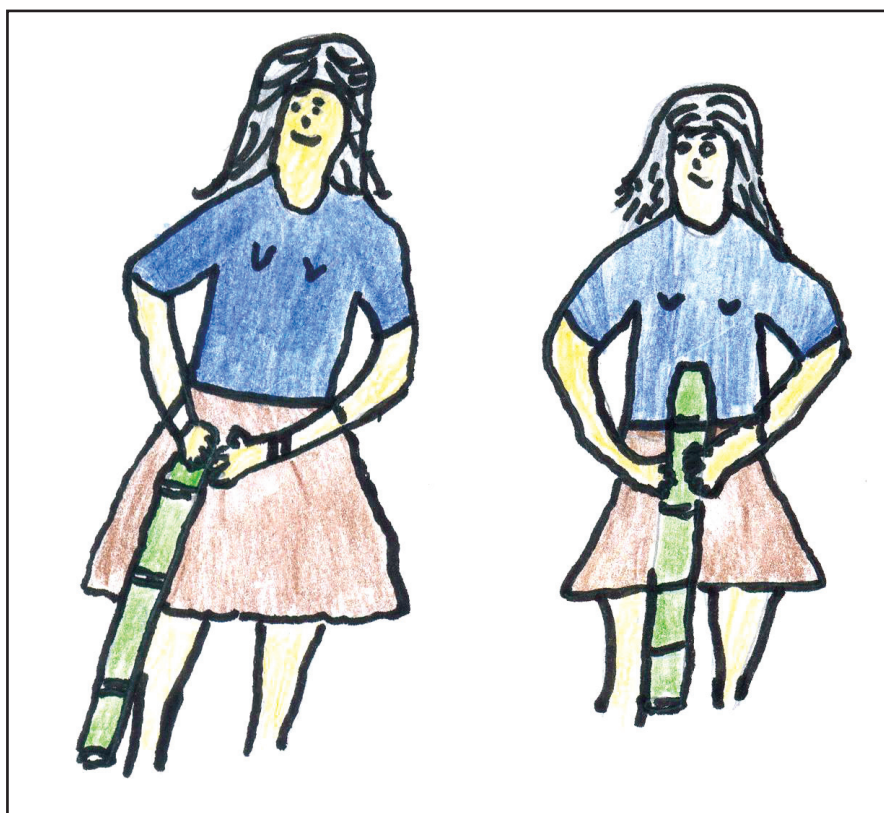
MIMBY

Yma ma nhande kuery oiporu mimby, opy re ombopu kyrĩgue reve há'e oporai guive.

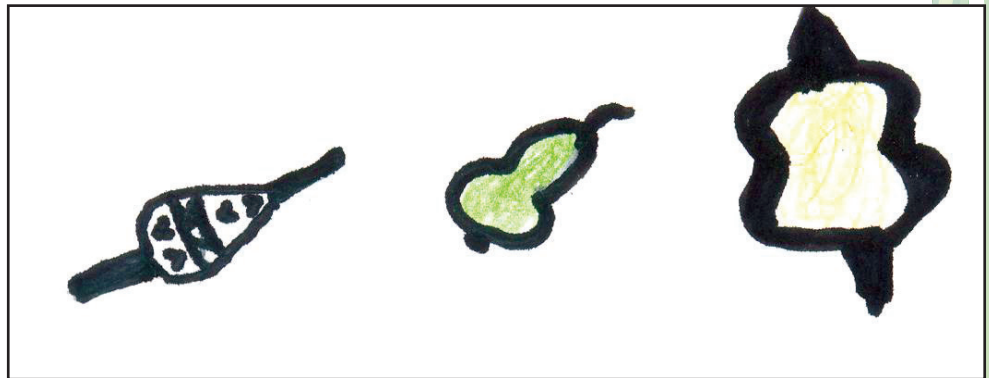
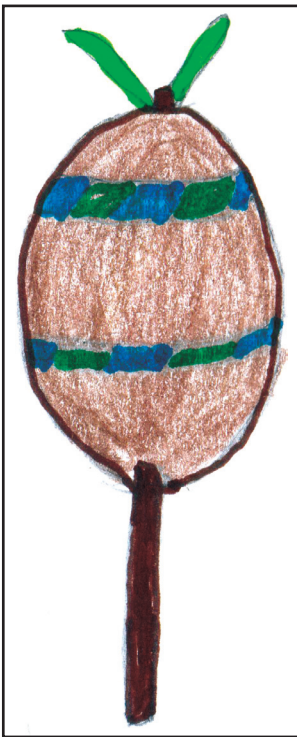
TAKUAPU

Takuapu ma kunhague ha'e kyrĩgue voi
ha'eve ombota aguã.

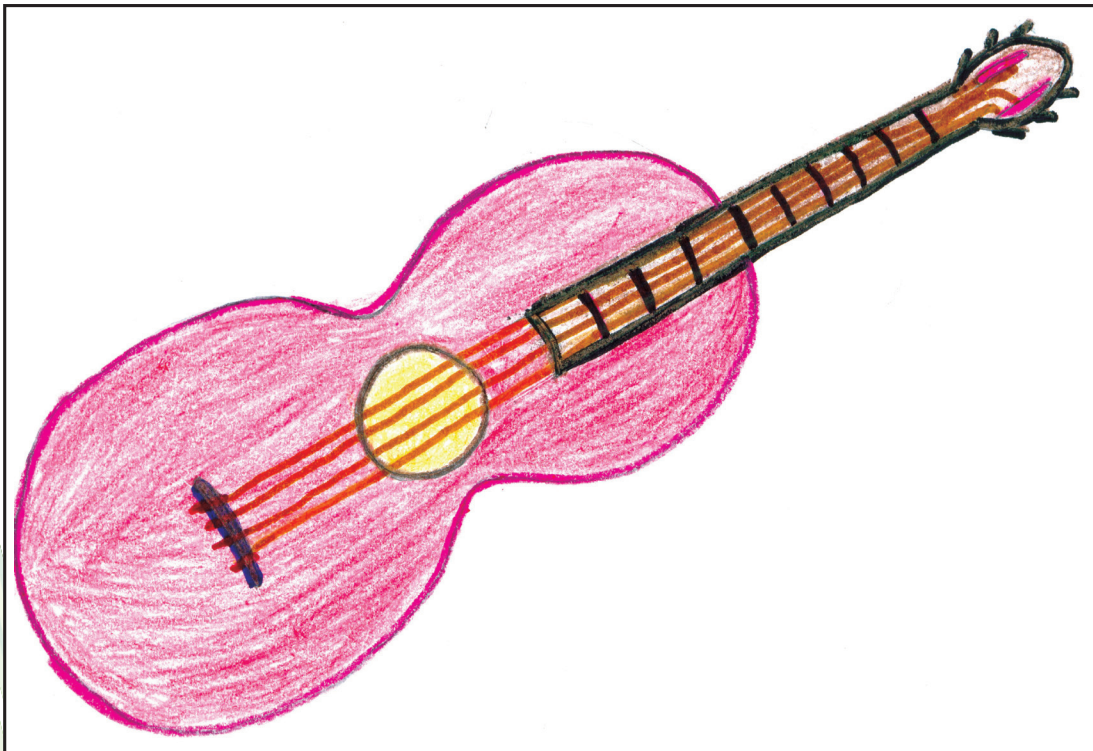
Takuapu ma opy'i rupi oiporua va'e, oporai ma jave.
Takuapu ma guaĩmigue'i ha'e kunhataĩgue'i oiporu va'e.

MBARAKA MIRĨ

Mbaraka mirĩ ma xamoĩ kuery ha'e Xondaro kuery opy'i rupi ae avi oiporu, oporai jave. Ha'e xamoĩ kuery mborai ogueropu'ã jave-jave avi.

MBARAKA

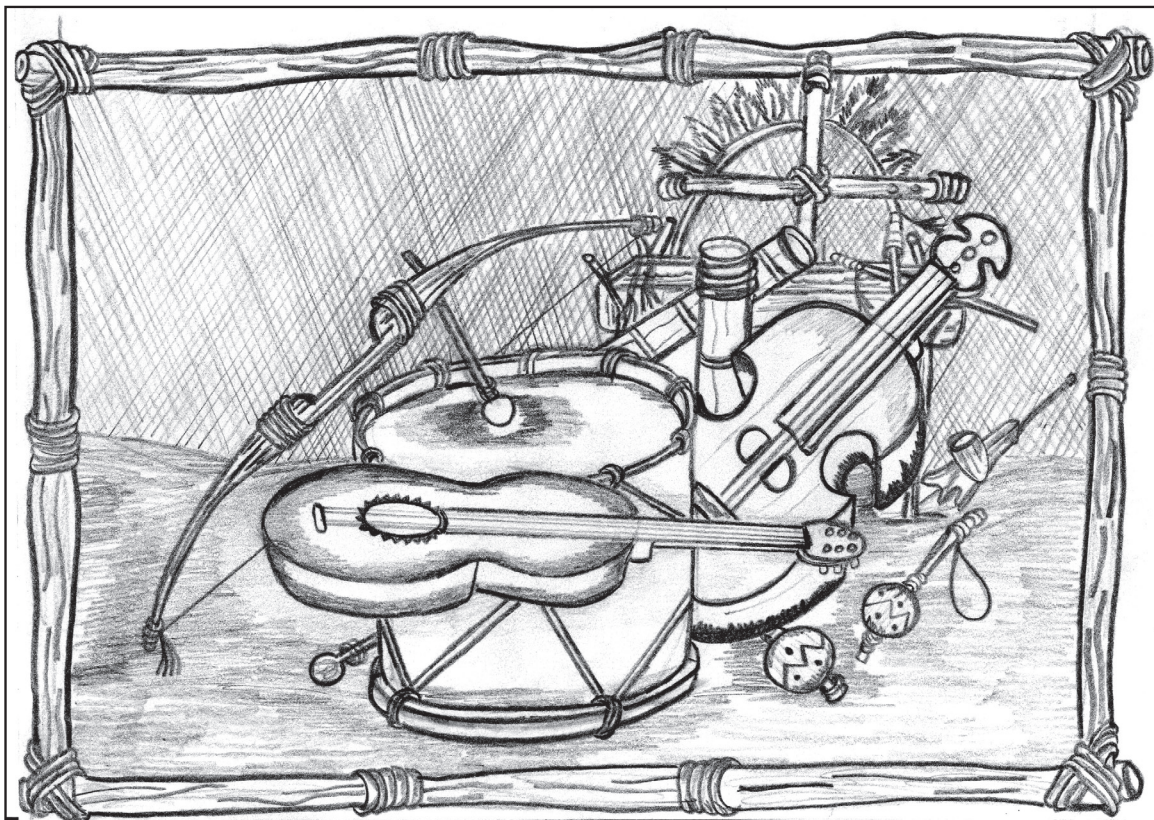

Mbaraka ma ha'eve opy'i re nhambopu aguã.

Mbarakapu re ma xondaro kuery ojeroky ha'e oporai guive.

Mbarakapu ma ha'eve rei opa mba'e mborai japorai aguã.

RAVE'I REGUA

Ymave ikuai va'e ma ojapo raka'e rave'i ha'e kuery ae, yvyra yary 'epy gui, ixã voi pindo ryvikue gui ojapo raka'e, ha'e rã oikyty aguã ma kunhague'i inhegue jave hi'a ojayaa py re gui.

Rave'i ma ombopua opy'i, oporaia jave, xondaro kuery ojeroky aguã. Aỹ ma jurua kuery rembiapo ma ombopua, yvyra voi omopytãmba va'ekue ma, oikytya voi kavaju ruguaikue gui.

HUVIXA REKO

Huvixa oiko aguã ma hekoa va'e kuery oiporavo ramo oĩ.

Huvixa va'e ma guive, pavẽ ojeroviapy oiko, mba'eta omongeta'ra kunhataĩgue, kunumĩgue ha'e omenda va'e ra guive.

Oiko mokoĩ huvixa tekoe py. Huvixa ha'e gui xamoĩ.

Peteĩ huvixa ma tekoe ha'e javi re opena va'e. Ha'e gui ikuai avi ijyvyry gua kuery, *vice-cacique*, jopya ruvixa, nhomongeta va'e ha'e gui jopya kuery.

Amboae huvixa ma xamoĩ opy re anho opena va'e.

Yma rupi ma xamoĩ'ĩ oiko va'e ae huvixa oĩ raka'e, aỹ voi amongue tekoe rupi yma guare rami ae teri ikuai, xamoĩ ae teri huvixa oĩ.

Nhamboete Nhanderuate (Japorai aguã)

Nhamboete Nhanderuate (2 x)

Jaje'oi jaeka hery, nhamboete Nhanderuate.

Teĩ'ara xenhe'ẽ re ha'e onhemonde vy,

Xepy'a omboekovia peteĩve regua e'ỹ,

Ha'e nunga rupi xee aipoa'e:

Nhamboete Nhanderuate.

Nhamboete Nhanderuate (Japorai aguã)

Nhamboete Nhanderuate (2 x)

Jaje'oi jaeka hery, nhamboete Nhanderuate.

Teĩ'ara xenhe'ẽ re ha'e onhemonde vy,

Xepy'a omboekovia peteĩve regua e'ỹ,

Ha'e nunga rupi xee aipoa'e:

Nhamboete Nhanderuate.

7 MBA'EMO PARA REGUA

Mba'emo para ma avakue, kunhague ha'e kyrĩgue tujakue guive ojapo va'e. Kyrĩgue ha'eve oipytyvõ aguã oxy kuery, onhembo'e vy oo e'ỹ re. Ha'e rami vy 'rã nanhanderexarai mba'emo japapo aguã.

Avakue rembiapo ma: hu'y, guyrapa, angu'apu ha'e vixo'i ra'angaa.

Kunhãgue rembiapo ma: varai'i, mbo'y, akapyxĩa, kuã regua ha'e poapy regua.

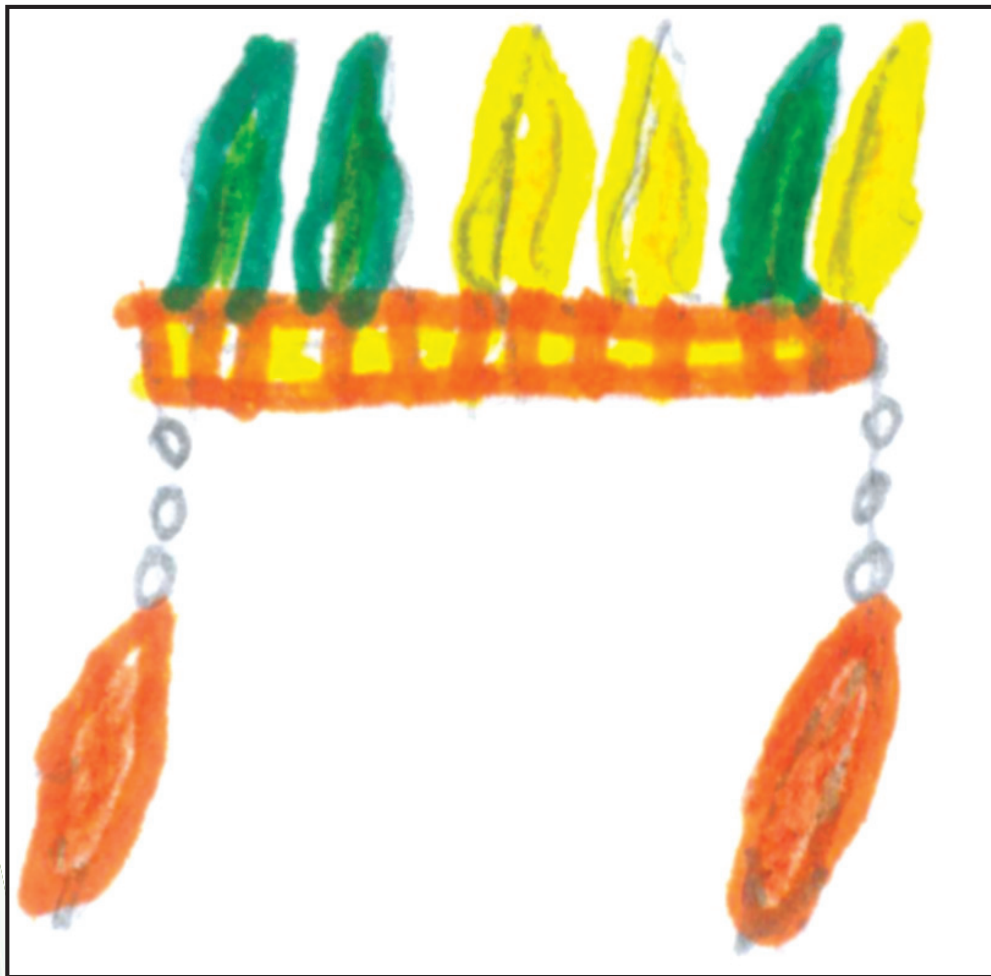
KOVA'E MA ORE REMBIAPO

MBO'Y

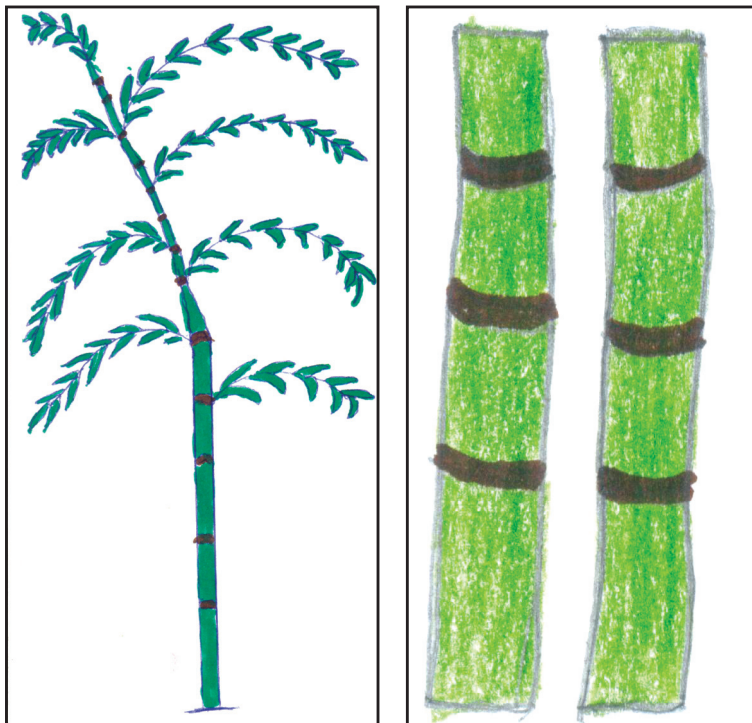
Mbo'y ma ha'eve ko'ẽ nhavõ jaiporu aguã, ha'eve avi nhamboepy aguã jurua kuery pe.

AKÃ REGUA

Akã regua ma ha'eve nhamoĩ aguã nha neakã re.

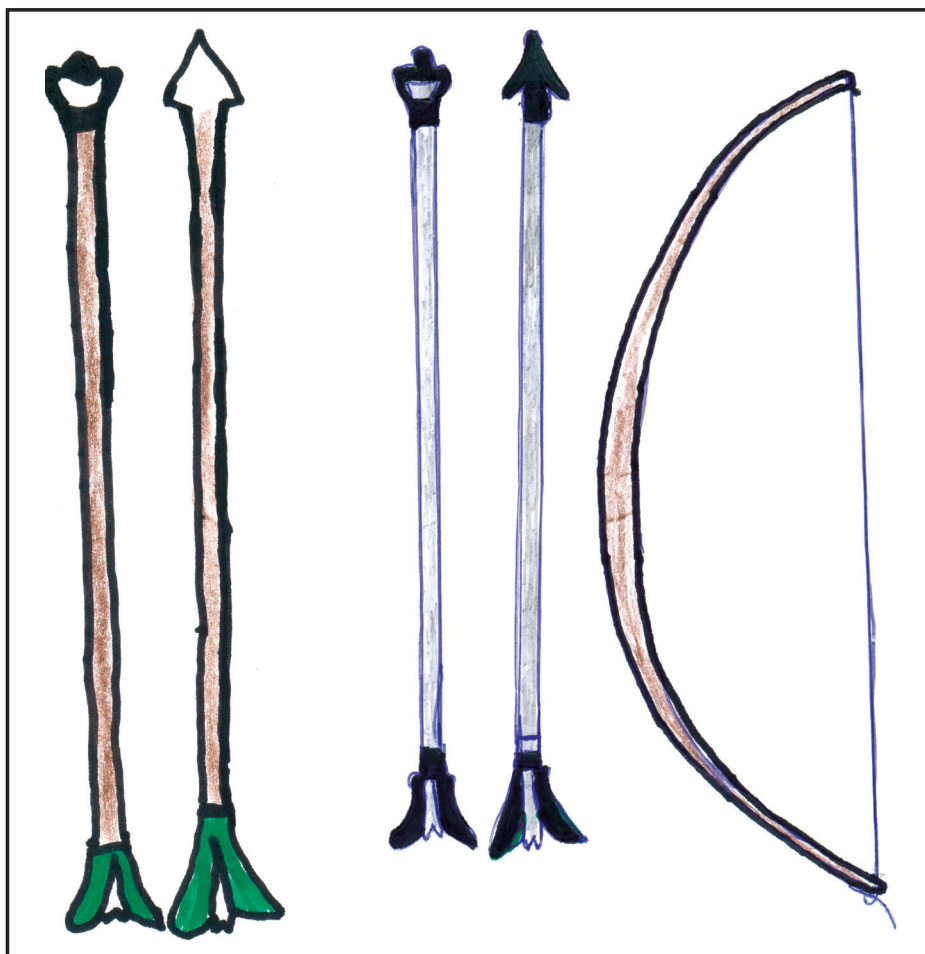
8 TAKUA ETE'I REGUA

Takua ma joo ramigua e'ỹ e'ỹ ikuai: takua ete'i, takua ruxu ha'e takua rembo.

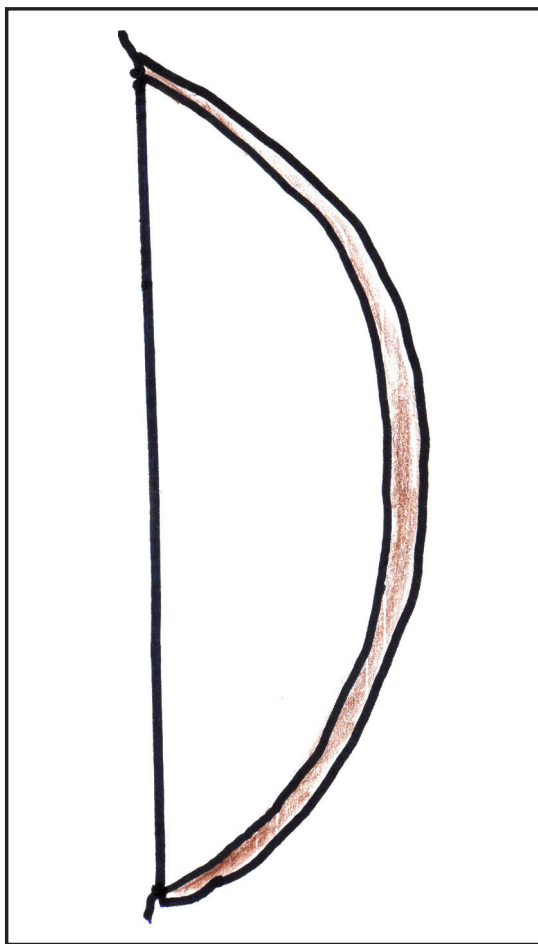
Takua ete'i gui ma jajapo mimby, varai ipya e'ỹ va'e, yrupẽ, hu'y pytua guive. Ha'e gui takua rembo gui ma ha'eve nhambopara águã, mbaraka mirĩ, guyrapa ha'e poapy regua. Ha'eve avi ajaka para'i jajapo aguã guembepi reve.

HU'Y HA'E GUYRAPIA

Hu'y ma oiko hakua va'e, ha'e gui oiko avi guyrapia.
Hakua va'e xo'o tuvixa va'e jajuka aguã.
Guyrapia ma guyra'i jajuka aguã.

GUYRAPA

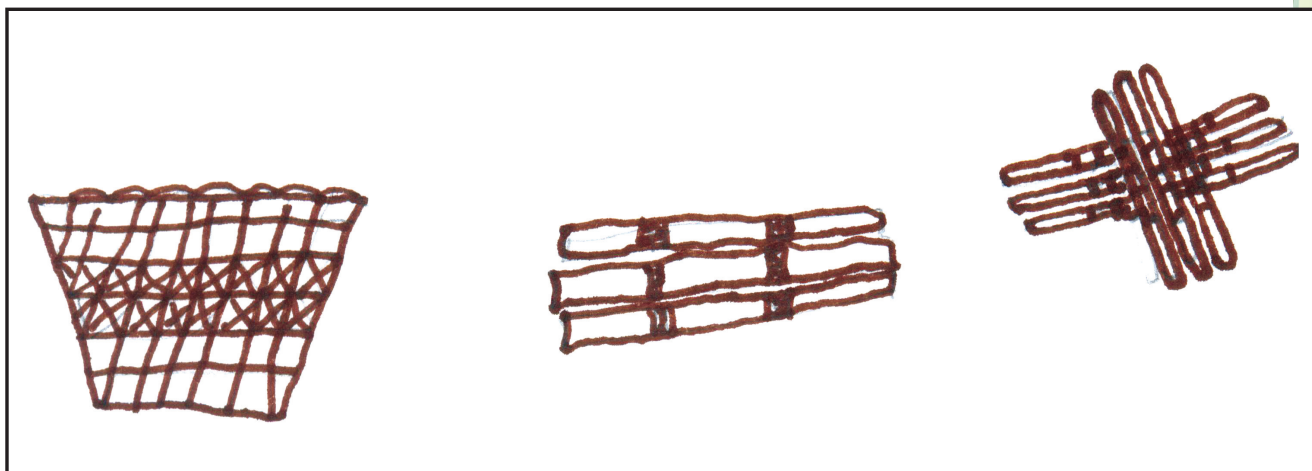

Guyrapa ete ma, mba'emo jajuka aguã ri vy ma jajou'ã yvyra hatã va'e. Hery ma guajayvi, jaxy inhepytũ jave'ã jajaya ixigua'aĩ e'ỹ aguã.

VARAI REGUA

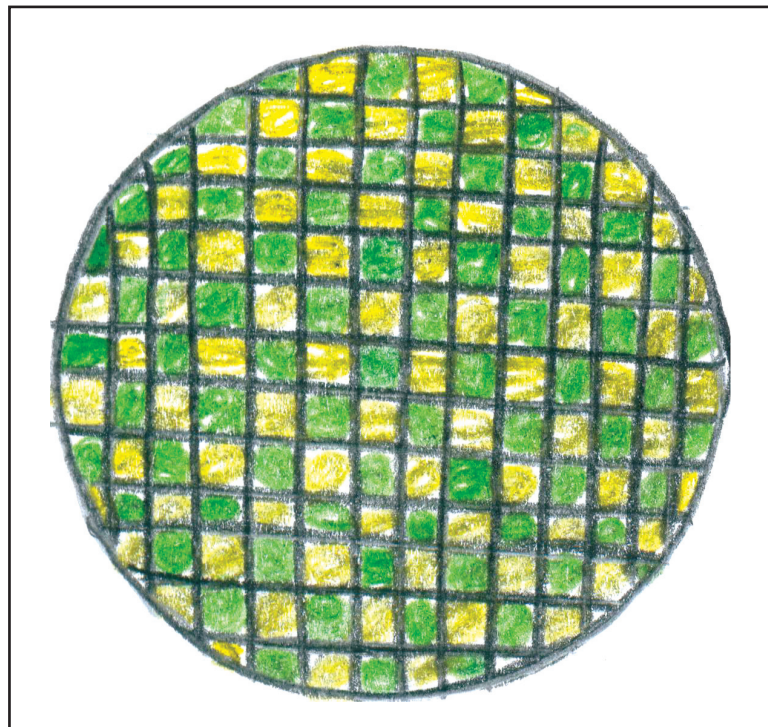

Varai ma jaiporu rã, avaxi ha'e mǎji'o nhamboyru aguã

Varai jajapo aguã ma jaru takua ka'aguy gui.
Jaru rire ma, jaeja rã mboapy ara re kuaray py.
Mboapy áraa py ma, takua nhamboyvi ju'rã, nhamboypy aguã hevirã.

YRUPĚ

Yrupě, mbo'y ha'e namixã ma ko'ẽ nhavõ jaiporu va'e. Ha'eve avi nhamboepy aguã.

Jajapo aguã ma are ogueraa ha'e gui tekoa rupi ikuai avi jaiporu va'e rã, mba'emo ra'yĩ, takua ha'e mba'emo rague.

Ha'e rã takuapu ma opy'i re oiporu va'e kunhague ha'e kunhataĩ gue'i.

Ha'e rã mboraei rupi ombojoyvy va'e ma mbaraka, avakue ta'vy ombopu.

9 MBA'EAPOA REGUA

Peteĩ teĩ tekoa rupi ma oguereko ha'e kuery ae omba'eapoa.

Joo ramigua e'ỹ oguereko ojapo va'e rã.

Amongue tekoa py ma omba'eapove ngooka rupi omoatyrõ aguã, e'ỹ vy nhemboaty guaxu ojapoa rã guarã, ogueru rã yxakã. Ha'e gui ojapo avi amboae ramigua.

AVAKUE REMBIAPO

Avakue ojapo va'e ma: omoatyrõ'rã onhotỹ aguã, yxakã ojaya'rã, okaxa'rã, omondeapo'rã, oma'etỹ'rã ha'e gui gua'yxy voi oipytyvõ'rã gua'y kuery re opena aguã.

KUNHAGUE REMBIAPO

Kunhague ojapo va'e ma opa mba'e rei. Ojapo'rã tembi'u omoatyrõ'rã oka, oipei'rã, ojeao joi'rã, oka'pi jety ty, omba'exo'rã. Há'e kyrĩgue re opena'rã, ombojau'rã, ao ombovyvy rã guive.

Ha'e va'e nunga ha'e javi ma kunhague ojapo va'e.

10 AVAXI ETE'I REGUA

Avaxi ete'i ma nhande kuery rembi'u ae'i.

Ha'eve jajapo aguã mbojape, avaxi ku'i, kaguijy ha'e hu'ixĩ.

AVAXI JU REGUA

Avaxi ju ma heta va'e kuery reminhotỹ,
Onhotỹ rã omboepy va'erã ha'e nunga gui ojapo opa mba'e rei.
Avaxi ju ma nda'evei nhanhotỹ aguã. Avaxi ete'i reve nhanhotỹ
joyvy'i rã ijoparapa vy okanhỹ'rã.
Apy ma oĩ avaxi joegua e'ỹ-e'ỹ.

AVAXI PARA'I

AVAXI XIĨ

AVAXI HOVY

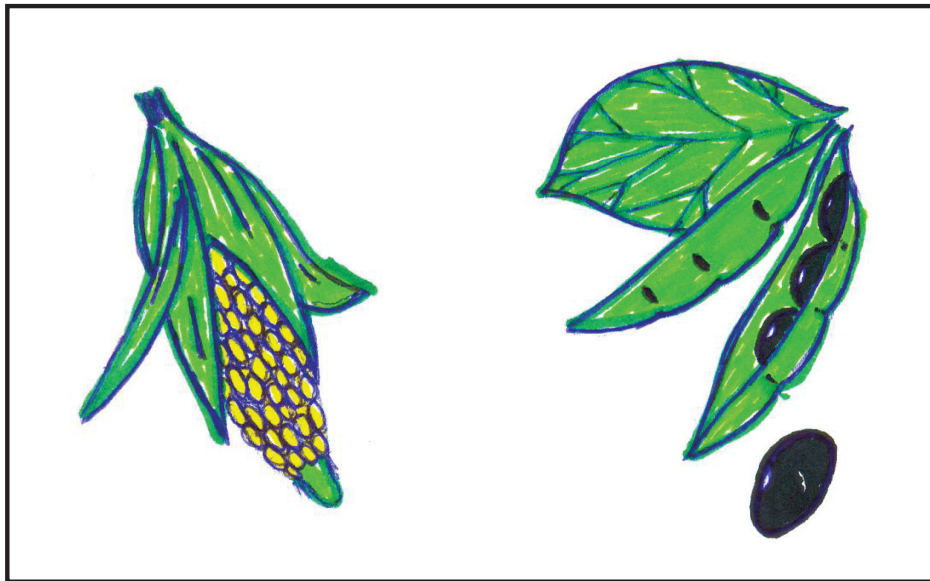
AVAXI PONHY

AVAXI PYTA'Ĩ

AVAXI JU

AVAXI IPARAGUA VA'E

Ma'etỹa regua

Mba'emo nhanhotỹa jaxy ha'eve jaikuaa águã mba'eta nhanhotỹa py rive rive ramo mba'emo ndoikoi ha'e ndai'ai guive rã.

Ma'etỹa ma *setembro* re, jaxy inhapytũ jave, ha'e ramo'rã ndaxoi neĩ na'ixigua'aĩ guive rã. Ha'eve nhanhotỹ aguã mba'emo hi'a va'erã ma guive: xãjau, avaxi, manduvi, kumanda, pepino ha'e gui jety guive.

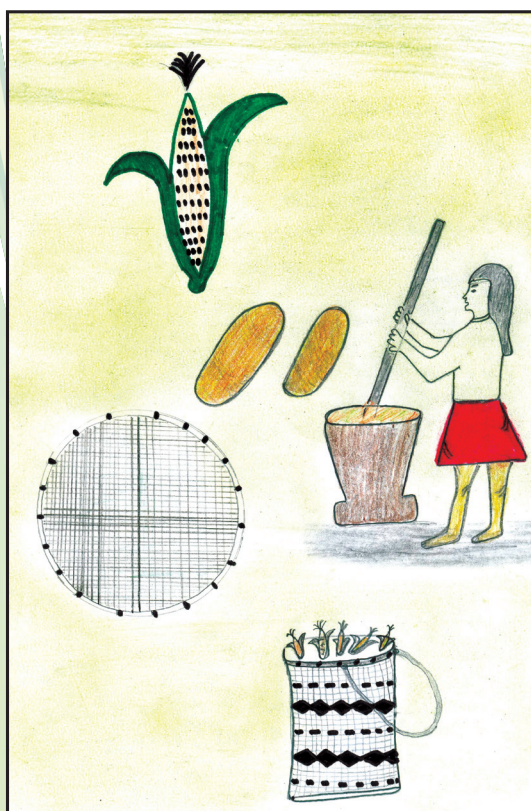

11 TEMBI'U AVAXI GUIGUA

Mbojape ojapo aguã ojoxo'ra avaxi angu'a py.

Ha'e gui ma ombogua ju'ra yrupẽ py iku'ikue gui ma ojapo ra mbojape.

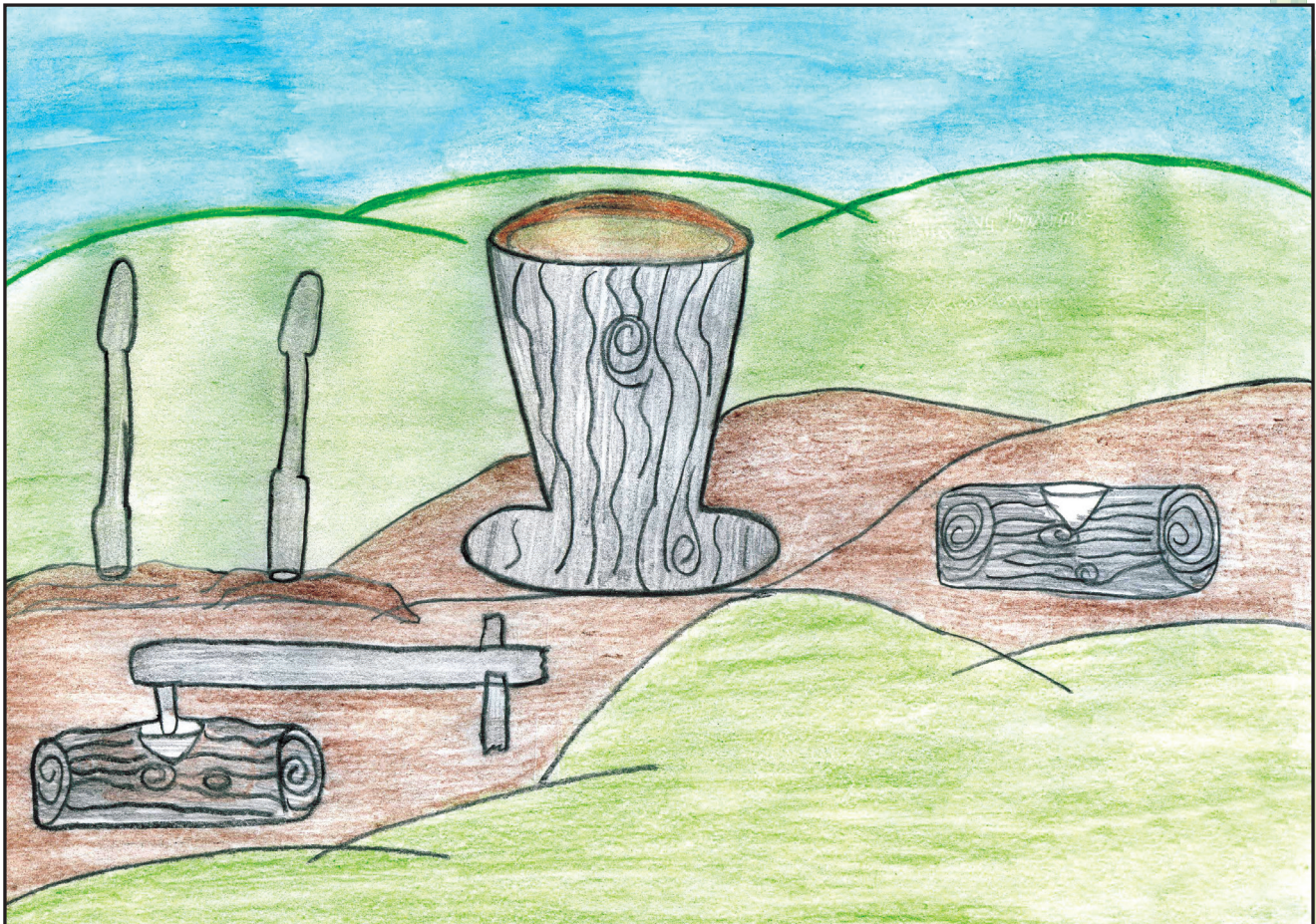
Mbojape ojapo va'e ma Kunhague.

ANGU'A

Kova'e ma angu'a yvyra gui ojapo va'ekue.

Mba'exoa rã ma yvyra guigua avi. Ipoyi porã ramo'rã ha'eve, omongu'i voi aguã.

MBYTA

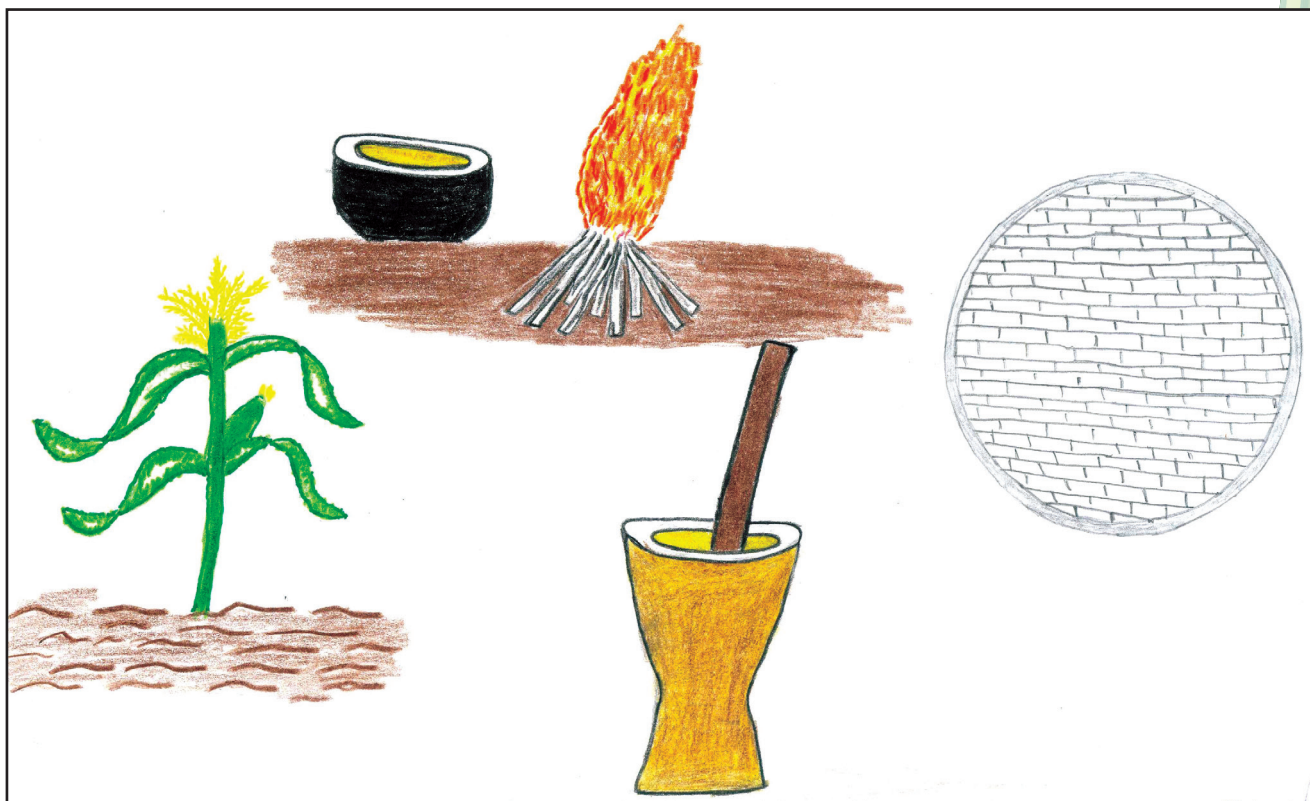
Nhande kuery ma avaxi ogueru ity gui omboyru ajaka py ha'e rire oguera'ra ngoo py.

Ha'e gui avaxiky oguereko katu pa vy, ojou ra petei hy'a guaxu ha'e gui ma oikyty ra avaxi mbyta ra.

Oikyty pa rire ogueru ra peguao onhovã aguã mbyta ra oikyty va'ekue, ha'e rire omoĩ ra oja py oexy aguã.

Oexy pa rire oguenoẽ'ra tata gui, ha'e rire ho'u ra mbyta jykue, ha'e nunga ma ymagua kuery rembi'u, aĩ teĩ ho'ua teri.

KAGUIJY

Kaguijy ma nhande kuery rembi'u ete'i. Avaxi ikuai jave ojapoa va'e. Mba'exa pa jajapo'rã:

Jajopy rã avaxi, nhamoĩ rã voxa py mboapy ara re yy py. Ha'e rire yy gui nhanoẽ ma vy kuaray py jaeja 'rã ipiru aguã. Ha'e gui ma jajoxo rã, yrupẽ py nhambogua rã. Ha'e rire ma nhamoakytã'rã kaguijy rã.

Nhambojy pa rire ma nhanoẽ oja gui japapo aguã.

12 MOÃ

Moã ka'aguy ma heta nhande kuery jaikuaa va'e'rã, amongue jaikua ae ma, mba'eta jaexa'rã tekoa rupi.

Oiko ma teĩ yvyra hi'a va'e, pavẽ jaexa vy ja'uxe va'e, jurua kuery ma gabioba he'i. Guavira rogue ma tye raxy poã, amongue py kyrĩgue hye raxy ramo, nhambopupu'rã yy ha'e gui guavira rogue jaitykua, nhamboy'u riae'rã kyrĩ va'e okuera peve.

MOÃ LIMÃO GUIGUA

Limão ma iporã vaipa mba'eta ojapo porã nhandruguy pe ha'e nhanemoangai guive. Ha'e iporã nhande juru reakuã e'ỹ aguã.

13 KA'AGUY RE IKUAI VA'E:

XIVI

TATU

INAMBU

MBOI

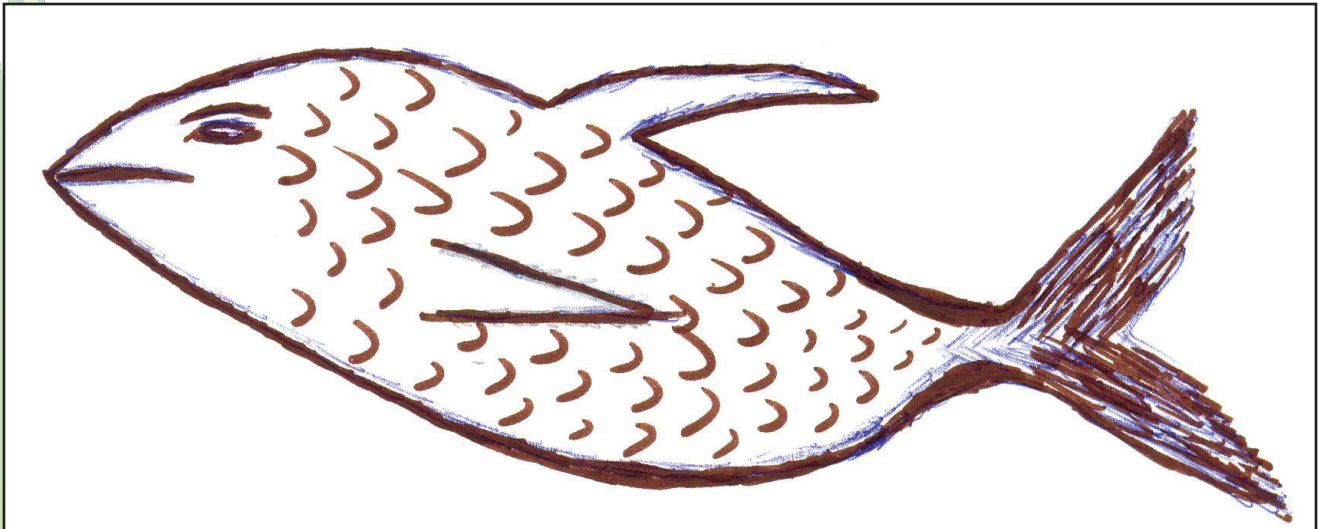
GUAXU

YAKÃ REGUA

Yakã yma guare py ma opa mba'e regua pira ikuai va'ekue, va'eri aỹ ma opa ma ovy ha'e rami teĩ ikuai teri mboapy-apy'i.

PIRA

Pira ma yy rupigua.
Pinda py nhanoẽ va'e.

YY

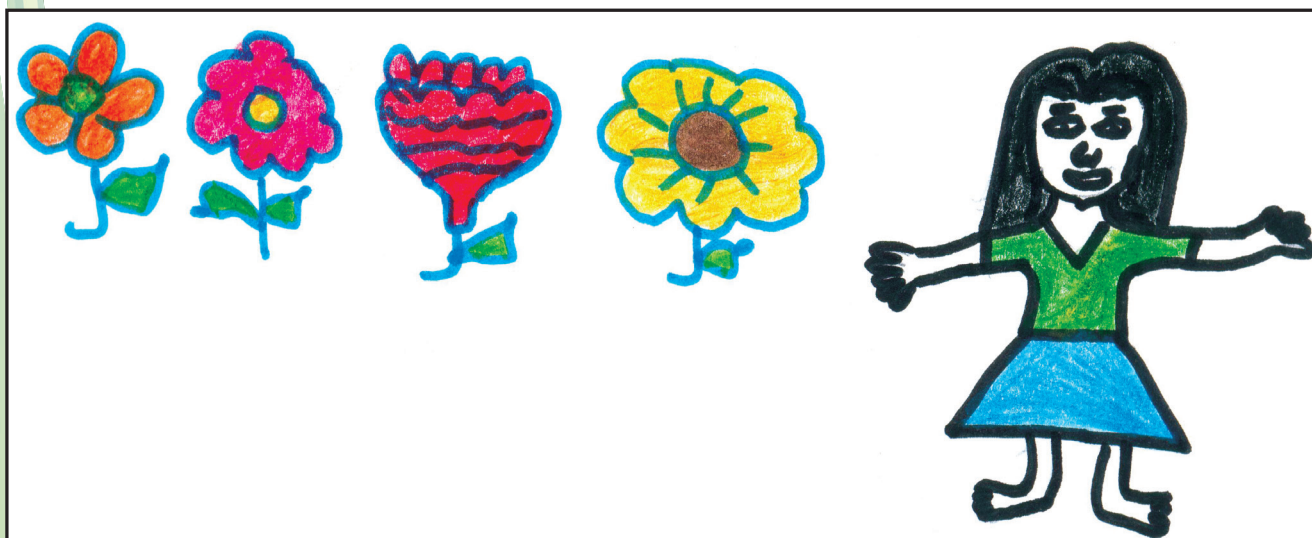

Yy ma iporã ha'e nda'iky'ai guive mba'eta nhande kuery ma nanhamongy'ai ha'e nanhamomboi guive mba'emo yy rupi. Ha'e yy rembe rupi ikuai heta vixo'i, ikuai guyra'i joegua e'ỹ-e'ỹ ha'e xivi'i ka'aguy regua guive.

Aỹ gui ma nhandekuery nombo'a vaipa vei pira, va'e ri amongue py ma jogueraa jepi yakã py. Yakã rery ma Rio D'Areia jurua kuery heryrã ojou va'ekue.

Yakã ma tekoa yvy'iry rupi oaxa.

YVOTY

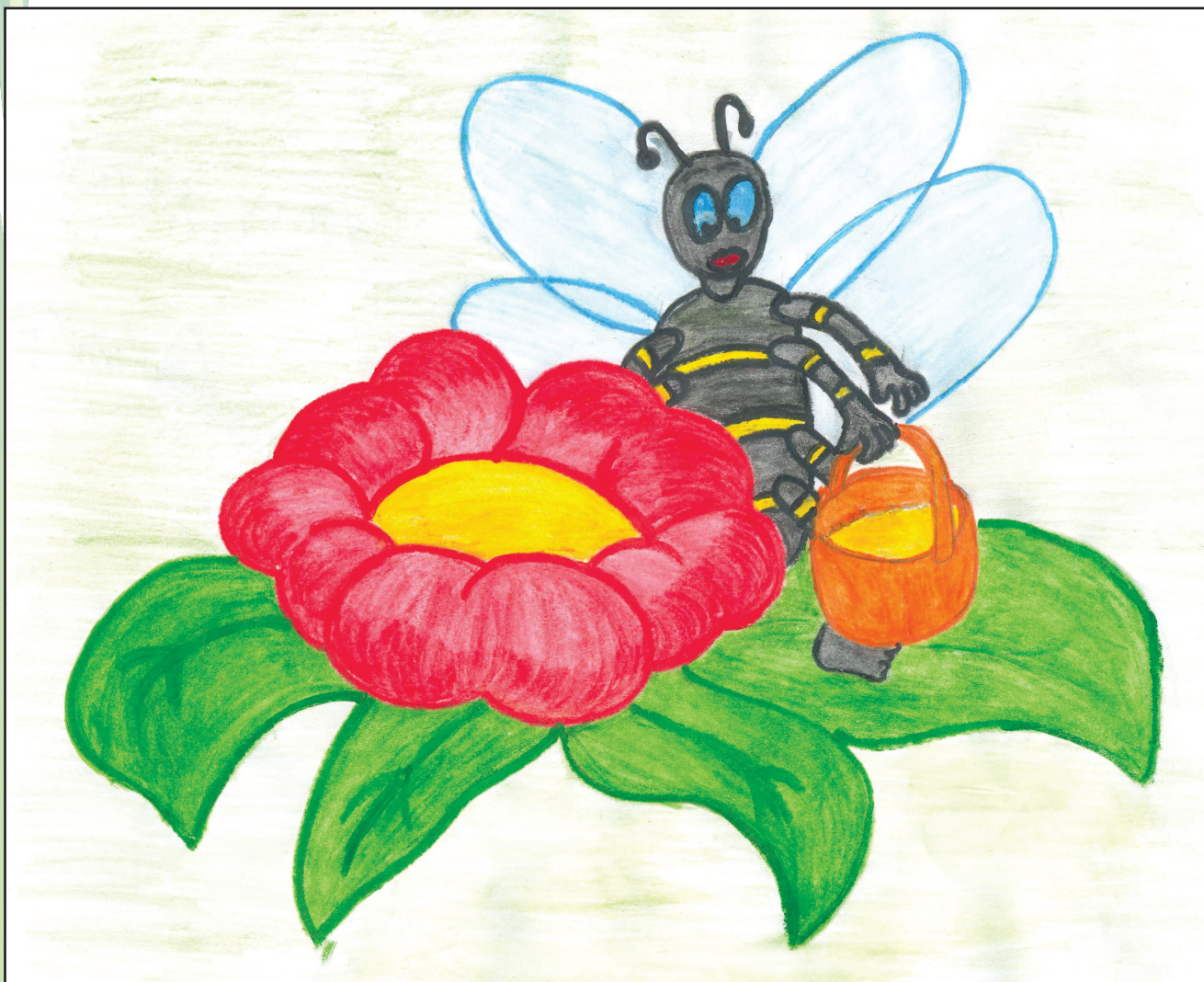

Peteĩ kunha'ĩ ma je tape rupi oo vy
oexa yvoty joegua e'ỹ-e'ỹ.

Ha'e ram vy je ojopy ta ra'aga há'e
rã je yvoty re eiru oĩ va'ekue opi rive.

El

Ei ma moã guaxu, ymagua kuery voi oiporu vaipa raka'e, aỹ rami e'ỹ guive ndoikuaai teri raka'e açúcar.

GUAPYTÃ REGUA

Guapytã rykue jajapo aguã ma nhamongu'i ranhe ha'e gui ma kunhague ma ojoxo rã angu'a py ha'e rire oguenoẽ rã nhambo'apy aguã.

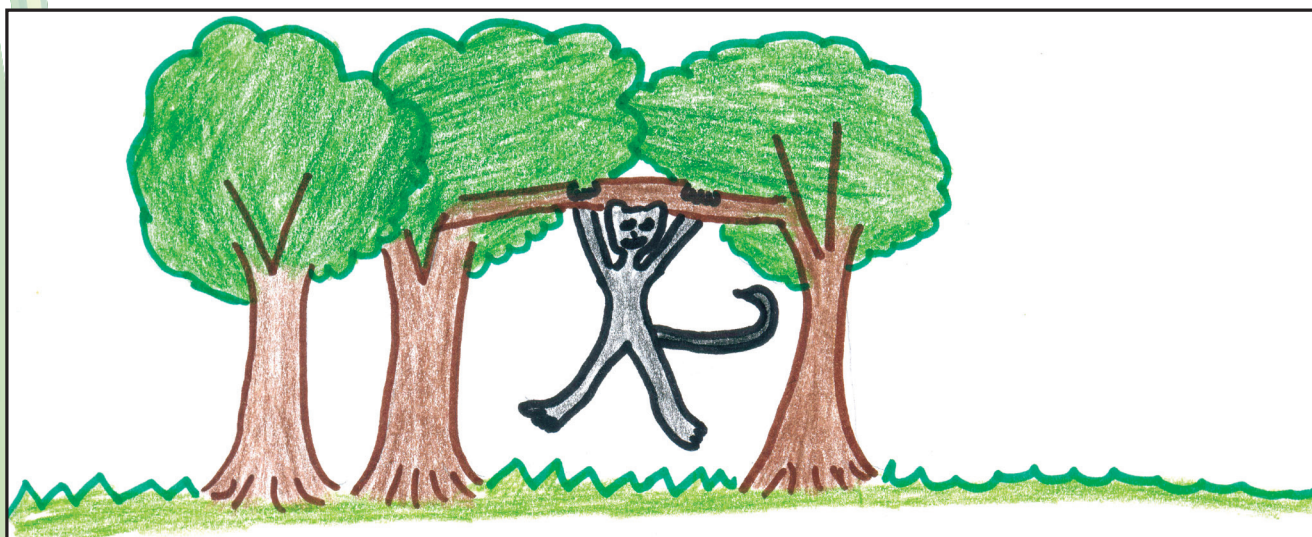

Ava ha'e kunha ombo'apy ma okuapy guapytã rykue.

KA'I

Ka'i ma je ovava xevai va'e yxypo re. Peteĩ ara je oo ju ma ovava vy yxypo re.

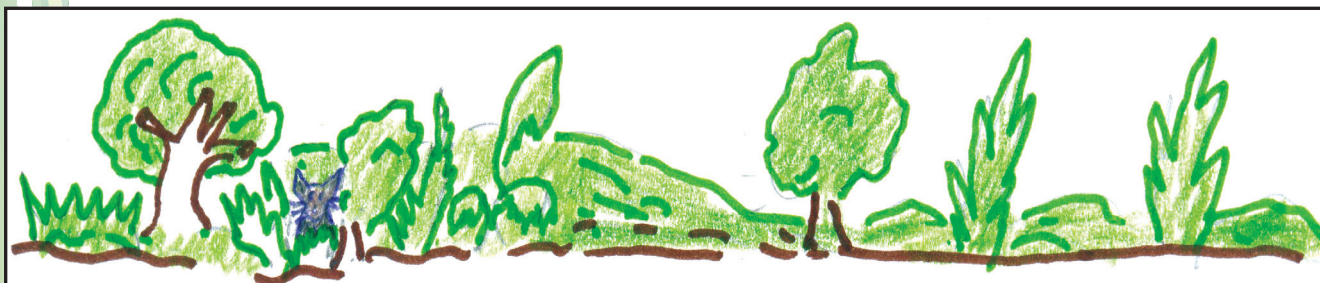

Ha'e va'e yxypo ma je ojayaa ra'i ra'e. Ha'e rire je, ovava ovy jave yxypo oxo rive. Ha'e rã je ka'i ho'a, omano rai rive.

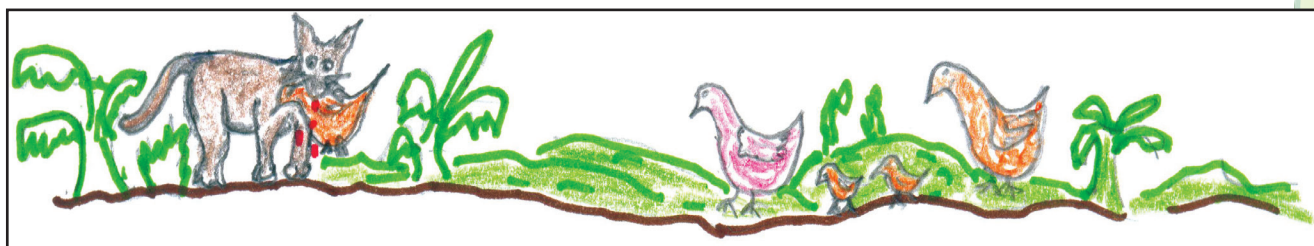

XIVI HA'E URU

Xivi ka'agui ou vy xerymba uru kuery ho'upa.

Aỹ ma ha'u'rã aroi'i ha'e kumanda rive.

Mba'e tu ajapo ta?
Xerymba jagua iporiaukue rã?

14 JAXY REGUA

Kova'e mboapyve ma Nhanderuete ojapo va'ekue meme.

Jaxy ma pyávy hexakã va'erã.

Jaxy ma irundy rami ojeapo.

Jaxy ra'y, jaxy mbyte, hova guaxu ha'e jaxy nhepytũ.

Kuaray ma ara py hexakã va'erã.

Kuaray re ma nda'evei nhama'ẽ aguã, mba'eta nhanderexa omopytũmba'rã. Ojope ratã ramo.

Jaxy-tata ma yva re hexakã va'e, pytũ jave yvate nhama'ẽ vy jaexa 'rã, heta raxa ramo nda'evei jaipapa aguã.

Ha'e gui ara py ma ndojekuai, mba'eta kuaray ojope ratã ramo.

15 ARA REKOVIAA

Yma nhaneramoĩ kuery ikuai va'e ma oikuaa pota ara oĩ porã paa re.

Ha'e rami vy oikuaa yro'ya ha'e gui hakua jaxy tata re oma'ẽ vy, jaxy tata re ma ojekuaa guyra nhandu, tapi'irape, tuja'i eixu oĩ avi ma ka'ru mbija, ka'ru mbija ma ka'aru'i jave anho'i ojekuaa ha'e ko'ẽ mbija ma ko'ẽ jave ojekuaa.

